

TIJORAT BANKLARIDA VALYUTA OPERATSIYALAR HISOB VA AUDITINI TAKOMILLASHTIRISHNING MOHIYATI

Suvonqulov Jaxongir Usmonovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston tijorat banklarida valyuta operatsiyalari hisobi va auditini takomillashtirish masalalari o'rganilib, ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqotda valyuta operatsiyalarini hisobga olish, ularning shaffofligini ta'minlash, risklarni boshqarish hamda nazorat mexanizmlarini zamonaviy moliyaviy tahlil va audit usullari asosida tahlil qilingan. «Ipoteka bank» ATB misolida markaziy apparat va filial darajasida valyuta operatsiyalarini tashkil etish amaliyoti o'rganilib, ularning moliyaviy barqarorlik, rentabellik va xalqaro standartlarga mosligi ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi omillar aniqlangan.

Tadqiqot natijalari tijorat banklarida valyuta operatsiyalarini samarali boshqarish, hisob va auditni xalqaro standartlarga moslashtirish hamda raqamlashtirish bo'yicha aniq amaliy tavsiyalar berishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, valyuta operatsiyalari, operatsiyalar hisobi, audit, moliyaviy barqarorlik, risklarni boshqarish, raqamli audit, AT «Ipoteka bank».

Kirish

O'zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, moliyaviy tartibga solishni rivojlantirish va bank tizimida shaffoflikni ta'minlash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar valyuta operatsiyalarining hisobini yanada takomillashtirishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, Prezident Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan 2022–2026 yillarga mo'ljallangan “Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da tijorat banklari faoliyatida xalqaro standartlarga mos hisob yuritish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va valyuta operatsiyalari ustidan nazoratni kuchaytirish ustuvor vazifa sifatida qayd etilgan¹. Mazkur jarayonlarda “Ipoteka bank” ATB misolida valyuta operatsiyalarini to'g'ri hisobga olish, ularning shaffofligini ta'minlash va xalqaro standartlarga muvofiq auditini tashkil etish bo'yicha chora-tadbirlarni o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Normativ-huquqiy hujjatlar va xalqaro tajribalar tijorat banklarida valyuta operatsiyalarini hisobini takomillashtirish, ularning qonuniyligi va samaradorligini oshirish dolzarb masala ekanini yaqqol ko'rsatmoqda.

Tijorat banklarining valyuta operatsiyalari tarkibi yildan-yilga murakkablashib bormoqda. Tashqi savdo shartnomalari, xalqaro pul o'tkazmalari, investitsiya

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2022). “Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to'g'risidagi farmon, PF–60, 28.01.2022. <https://lex.uz/docs/5841063>

operatsiyalari va boshqa valyuta hisob-kitoblari hajmining ortishi bilan bir qatorda, ularning noto‘g‘ri aks ettirilishi yoki auditdagi kamchiliklar xavfi ham kuchaymoqda. Xizmat turlari kengaygani sari operatsion va boshqaruv xarajatlarining ortishi, shuningdek, nazorat mexanizmlarining sustligi audit samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Mavzuning dolzarbligi

Tijorat banklarida valyuta operatsiyalarini nazorat qilish va ularning hisobini takomillashtirish tizimi bank faoliyatining moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda strategik ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, valyuta operatsiyalarining to‘g‘ri baholanishi, ularning tarkibi va tuzilmasini chuqur tahlil qilish orqali bankning daromadlilikini oshirish va moliyaviy risklarni kamaytirish mumkin.

Mazkur maqolani yozishdan asosiy maqsad – O‘zbekistondagi tijorat banklari, xususan, “Ipoteka bank” ATB misolida valyuta operatsiyalari jarayonini tahlil qilish, amaldagi hisob yuritish holatini o‘rganish hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iboratdir.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni, Markaziy bankning me‘yoriy-huquqiy hujjatlari va Moliya vazirligining ko‘rsatmalari xalqaro tajriba bilan uyg‘unlashtirilib borilishi zarur. Bu esa nafaqat moliyaviy hisobdorlikni oshiradi, balki banklar faoliyatida yagonalik, ochiqlik va taqqoslanadigan axborot bazasini shakllantiradi. Bundan tashqari, valyuta operatsiyalarining monitoringini yuritishda mustaqil ichki audit bo‘linmalari faoliyati kuchaytirilishi lozim. Ular nafaqat aniqlangan xatolarni tuzatishga xizmat qilishi, balki oldini olishga qaratilgan maslahatlar va samaradorlikni oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishi kerak. Audit jarayonlarida zamonaviy texnologiyalar, masalan, dataanalitika vositalari, sun‘iy intellekt asosida ishlovchi dasturlar joriy qilinsa, katta hajmdagi operatsiyalarni avtomatik tahlil qilish, risklarni tezda aniqlash imkoniyati yaratiladi.

Valyuta operatsiyalari — bu tijorat bankining tashqi iqtisodiy faoliyatini ta‘minlovchi, moliyaviy resurslar va iqtisodiy salohiyatini ifodalovchi asosiy tarkibiy qism bo‘lib, ular bankning daromad keltiruvchi va operatsion faoliyatini amalga oshirishda muhim vositalar majmuasini tashkil etadi. Iqtisodiy mazmunda valyuta operatsiyalari nafaqat balansda aks etuvchi moddiy va moliyaviy resurslarni, balki bankning intellektual kapitali, texnologik infratuzilmasi va xalqaro xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini ham qamrab oladi. Nazariy jihatdan qaralganda, valyuta operatsiyalarida yuzaga keladigan risklar — bu kurs tebranishlari, qaytarilmagan tashqi qarzlar yoki moliyaviy bozor sharoitidagi salbiy omillar ta‘sirida operatsiyalarning real qiymati pasayishini anglatadi. Shu bois, valyuta operatsiyalaridan samarali foydalanish deganda mavjud resurslardan eng yuqori daromad olish, kurs risklarini maqbul darajada boshqarish va likvidlikni ta‘minlash orqali bankning umumiy moliyaviy samaradorligini oshirish tushuniladi.

Ushbu maqsad doirasida valyuta operatsiyalarini baholashda muhim o‘rin tutadigan ko‘rsatkichlar – xalqaro to‘lovlar hajmi, qaytarilmagan valyuta kreditlari ulushi, kurs farqlari natijasida yuzaga keladigan yo‘qotishlar va ehtimoliy zararlarni hisobga olish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajribada qo‘llaniladigan ilg‘or metodlar – Basel standartlari, IFRS talablari hamda zamonaviy analitik yondashuvlar asosida banklarda valyuta operatsiyalari hisobini takomillashtirish va ular ustidan nazoratni kuchaytirish yo‘llari ishlab chiqiladi.

Tadqiqot vazifalari. Shu maqsadni amalga oshirish uchun tadqiqotda quyidagi vazifalar belgilab olindi:

- Nazariy asoslarni o‘rganish – tijorat banklarida valyuta operatsiyalarini hisobga olish va ularni auditdan o‘tkazish bo‘yicha mavjud ilmiy yondashuvlarni, jumladan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) va Basel talablarida belgilangan metodologiyalarni tahlil qilish.

- Ilmiy va empirik adabiyotlarni o‘rganish – mahalliy va xalqaro tajribalar asosida tijorat banklarida valyuta operatsiyalarining hisobini yuritish, ularni shaffoflik va samaradorlik nuqtayi nazaridan nazorat qilish bo‘yicha ilmiy qarashlarni umumlashtirish.

- “Ipoteka bank” ATB misolida amaliyotni tahlil qilish – 2020–2024 yillar davomida bankning markaziy apparati va Buxoro filialida amalga oshirilgan valyuta operatsiyalari hajmi, tarkibi hamda ularning bankning moliyaviy barqarorligiga ta’sirini o‘rganish.

- Ilmiy va empirik adabiyotlarni o‘rganish – mahalliy va xalqaro tajribalar asosida tijorat banklarida valyuta operatsiyalarining hisobini yuritish, ularni shaffoflik va samaradorlik nuqtayi nazaridan nazorat qilish bo‘yicha ilmiy qarashlarni umumlashtirish.

- “Ipoteka bank” ATB misolida amaliyotni tahlil qilish – 2020–2024 yillar davomida bankning markaziy apparati va Buxoro filialida amalga oshirilgan valyuta operatsiyalari hajmi, tarkibi hamda ularning bankning moliyaviy barqarorligiga ta’sirini o‘rganish.

- Muammolarni aniqlash – valyuta operatsiyalarini hisobga olish jarayonidagi kamchiliklar, risklarni nazorat qilishdagi sustlik, resurslardan noto‘g‘ri foydalanish hamda audit mexanizmidagi cheklovlarni aniqlash.

- Taqqoslama tahlil – xalqaro bank amaliyotida valyuta operatsiyalarini hisobga olish va auditini yuritish mexanizmlarini O‘zbekiston tijorat banklari amaliyoti bilan solishtirish.

- Ilmiy takliflar ishlab chiqish – valyuta operatsiyalarini to‘g‘ri hisobga olish, audit tizimini kuchaytirish va risklarni kamaytirish bo‘yicha nazariy jihatdan asoslangan, amaliyotga tatbiq etish imkoniga ega bo‘lgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

- Ilmiy yangilikni asoslash – tadqiqot natijalari orqali tijorat banklarida valyuta operatsiyalarini boshqarish, risklarni nazorat qilish va auditni takomillashtirish borasida nazariya va amaliyotga qo‘shilgan yangiliklarni yoritib berish.

- Tadqiqot obyekti — O‘zbekiston Respublikasidagi tijorat banklarining moliyaviy-xo‘jalik faoliyati jarayonida amalga oshiriladigan valyuta operatsiyalari tizimi, ularning buxgalteriya hisobi hamda auditini yuritish va boshqarish mexanizmlaridir.

- Tadqiqot predmeti esa tijorat banklarida valyuta operatsiyalari hisobini yuritish va ularni audit qilishning tashkiliy-iqtisodiy usullari, jumladan, zamonaviy tahlil va baholash instrumentlari (valyuta tushumlari ulushi, qaytarilmagan eksport-import qarzlar darajasi, kurs farqlari bo‘yicha zaxiralar, ROA, ROE, Risk-Adjusted Performance Metrics, ichki audit tizimlari, raqamli monitoring va nazorat mexanizmlari)ni qamrab oladi. Mazkur tadqiqotda tijorat banklarida valyuta operatsiyalarining hajmi va tarkibidagi o‘zgarishlar, ularning samaradorlik darajasi, shuningdek, moliyaviy barqarorlik va rentabellikka ta’siri tahlil qilinadi. Shu bilan birga, valyuta operatsiyalari hisobi va auditini takomillashtirish orqali tijorat banklari faoliyatida qanday moliyaviy va boshqaruviy ustunliklarga erishish mumkinligi o‘rganiladi. Xususan, tadqiqot doirasida “Ipoteka Bank” ATB misolida markaziy apparat va Sirdaryo shahar filialining 2020–2024 yillar davomidagi valyuta operatsiyalari dinamikasi, ularning samaradorlik ko‘rsatkichlari va tarkibiy o‘zgarishlari chuqur tahlil etiladi. Tadqiqot predmetining amaliy ahamiyati shundaki, valyuta operatsiyalarini to‘g‘ri hisobga olish va ularning auditini takomillashtirish tizimini shakllantirish orqali tijorat banklarida ichki moliyaviy rezervlarni aniqlash, kapital va valyuta resurslaridan foydalanishda shaffoflikni ta’minlash, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash hamda uzoq muddatli strategik samaradorlikka erishish imkoniyati yaratiladi.

Tadqiqot natijalari tijorat banklarida valyuta operatsiyalarining hisobini yuritish va auditini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan yondashuvlarni shakllantirish bilan birga, ushbu sohada amaliy yechimlarni taklif etishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy-nazariy ahamiyati shundaki, maqolada:

- Tijorat banklarida valyuta operatsiyalarini baholash va hisobini yuritishda qo‘llaniladigan zamonaviy metodlar (valyuta tushumlari ulushi, qaytarilmagan eksport-import qarzlar darajasi, kurs farqlari bo‘yicha zaxiralar, ROA, ROE, Risk-Adjusted Performance Metrics) milliy amaliyot nuqtai nazaridan qayta ko‘rib chiqildi va ilmiy jihatdan asoslandi;

- O‘zbekistondagi bank tizimi sharoitiga mos ravishda valyuta operatsiyalarini nazorat qilish, hisobini takomillashtirish hamda samaradorlik ko‘rsatkichlarini monitoring qilishning institutsional va funksional modellari ishlab chiqildi;

• Mavjud xorijiy ilmiy ishlar (Madura, 2010; Shapiro, 2014 va boshqalar) asosida valyuta operatsiyalarini optimallashtirish va ulardan foydalanish samaradorligi nazariy asoslari lokal sharoitda qayta tahlil qilindi;

• Valyuta operatsiyalarining tarkibi va tuzilishini tahlil qilishda Risk-Adjusted Performance yondashuvi, shuningdek, eksport-import operatsiyalarining diversifikatsiyasi imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslandi. Bu esa banklarda valyuta operatsiyalarini boshqarishda risk va rentabellik muvozanatini ta'minlashning yangi metodik yondashuvi sifatida taklif etildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur tadqiqotda 2020–2024 yillar davomida “Ipoteka-bank” ATB misolida tijorat banklarida valyuta operatsiyalarining hisobi va auditini yuritish jarayonlari chuqur o'rganildi. Analiz davomida bir qator asosiy ko'rsatkichlar qamrab olindi. Jumladan:

- valyuta operatsiyalaridan olinadigan umumiy daromadlilik
- sof foiz marjasi (NIM),
- valyuta risklari va ularning muammoli operatsiyalardagi ulushi (NPL),
- kapital yetarliligi (CAR) va likvidlik ko'rsatkichlari,
- investitsion valyuta operatsiyalarining xavf darajasi,

Tahlilda Activity-Based Costing (ABC) modeli qo'llanildi. Bu model nafaqat xarajatlarni faoliyat turlari bo'yicha taqsimlashda, balki valyuta operatsiyalarining samaradorligi va audit jarayonlarini funksional yo'nalishlar kesimida aniqlashda ham qo'llanildi. Natijada valyuta operatsiyalarining samaradorligi konversiya, xalqaro to'lovlar, eksport-import kreditlash hamda xizmat ko'rsatish segmentlari bo'yicha alohida baholanib, ularning hisobini takomillashtirish yuzasidan ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

ATB "Ipoteka bank" da valyuta operatsiyalarining tahlili (2021–2025 yillar misolida)

Yil	Konversiya hajmi (mlrd so'm)	Xalqaro to'lovlar (mln USD)	Valyuta kreditlari (mlrd so'm)	NPL–FX (%)	ECL–FX (mlrd so'm)	Valyuta komissiya daromadi (mlrd so'm)
2021	18 500	4 200	7 600	4.2	210	165
2022	22 300	5 150	8 900	3.9	225	198
2023	27 900	6 300	10 800	3.4	245	236
2024	33 400	7 450	12 600	3.1	260	281
2025 (pr)	36 800	8 050	13 900	2.8	270	305

ATB “Ipoteka-bank”da valyuta operatsiyalarining tahlili (2021–2025). 2021–2025 yillar davomida ATB “Ipoteka-bank”ning valyuta operatsiyalari hajmi muntazam oʻsib borgan. Konversiya operatsiyalari hajmining 18,5 trln soʻmdan 36,8 trln soʻmgacha ortishi, xalqaro toʻlovlar hajmining esa 4,2 mlrd dollardan 8 mlrd dollargacha koʻpayishi bankning valyuta bozorida faoliyatini kengaytirganini koʻrsatadi. Ushbu oʻsish bir tomondan mijozlar bazasi kengayishi va xizmat koʻrsatish sifatining oshganligini, ikkinchi tomondan esa bankning eksport-import jarayonlarini moliyaviy qoʻllab-quvvatlashdagi strategik rolini ifodalaydi. Mazkur tendensiya natijasida bankning valyuta komissiya daromadlari 165 mlrd soʻmdan 305 mlrd soʻmgacha yetib, moliyaviy natijalarning barqaror manbalaridan biriga aylangan.

ATB "Ipoteka bank"da samaradorlik va barqarorlik metrikalari

Yil	Konversiya marjasi (bp)	NIM–FX (%)	ROA (%)	CAR (%)	Ochiq VP/kapital (%)	LCR–FX (%)
2021	55	3.1	1.52	16.8	8.5	112
2022	58	3.2	1.61	16.2	8.2	118
2023	62	3.4	1.74	15.9	7.6	124
2024	66	3.6	1.83	15.6	7.2	128
2025 (pr)	68	3.7	1.91	15.4	6.9	131

Hajm dinamikasi: 2021–2025 yillarda konversiya va xalqaro toʻlovlar hajmi barqaror oʻsishda; bu komissiya daromadlarini ham oshiryapti. Risk profili: NPL–FX 4.2% dan 2.8% gacha pasaygani kredit sifati yaxshilanganini koʻrsatadi; ECL–FX nominalda biroz oshgan, bu portfel kengayishi fonida ehtiyotkor rezervlashni bildirishi mumkin. Samaradorlik: NIM–FX va ROA yilma-yil koʻtarilib bormoqda.

Xulosa va Taklif

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida valyuta operatsiyalarini audit qilish jarayoni rejalashtirishdan tortib yakuniy xulosagacha izchil tarzda amalga oshiriladi. Har bir bosqichda muayyan moliyaviy koʻrsatkichlar tahlil qilinib, ular bankning xalqaro moliya bozoridagi barqarorligini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. ATB “Ipoteka bank” misolida 2021–2025 yillar davomida valyuta aktivlari va majburiyatlari mutanosib ravishda oʻsib borgan, kurs farqlaridan olinadigan daromad barqaror ortgan. Bu esa bankning valyuta operatsiyalarini toʻgʻri boshqarayotgani va audit jarayonida aniqlangan tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etayotgani bilan izohlanadi. Shu tarzda audit jarayoni rejalashtirishdan yakuniy xulosagacha bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Har bir bosqichda muayyan moliyaviy koʻrsatkichlar tekshiriladi va ular bankning valyuta operatsiyalarini oqilona yuritayotganini yoki muammolar mavjudligini aniqlashga xizmat qiladi.

Banklarda valyuta operatsiyalari auditi samarali faoliyat yuritish va xatarlarni boshqarishning muhim qismi hisoblanadi. Ushbu tezisda banklarda valyuta operatsiyalari auditi jarayonini takomillashtirish uchun xalqaro standartlar va zamonaviy texnologik yondashuvlarni joriy etishning ahamiyati ko'rsatib o'tildi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, xalqaro standartlardan foydalanish banklarning valyuta operatsiyalarida xatarlarni kamaytirish va operatsiyalarni shaffof amalga oshirish uchun zaruriy omil bo'lib, audit sifatini oshirishda katta imkoniyat yaratadi. Biroq, milliy qonunchilik talablari va mavjud amaliyot xalqaro talablardan ba'zi jihatlarda orqada qolayotgani aniqlangan. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun milliy qonunchilikni xalqaro standartlarga moslashtirish va xorijiy tajribadan kengroq foydalanish talab etiladi. Shuningdek, audit jarayonida sun'iy intellekt va blokcheyn kabi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish xatolarni aniqlash va tezkorlikni oshirish imkoniyatini beradi.

Tijorat banklari faoliyatida valyuta operatsiyalari alohida o'rin tutadi. Ular xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirish, tashqi savdo shartnomalarini moliyalashtirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda asosiy moliyaviy vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham valyuta operatsiyalarining hisobini to'g'ri yuritish va ularni samarali auditdan o'tkazish bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, risklarni kamaytirish va xalqaro standartlarga mos faoliyat yuritishda strategik ahamiyat kasb etadi. ATB "Ipoteka bank" misolida ushbu jarayonni takomillashtirish quyidagi yo'nalishlarda izchil amalga oshirilishi mumkin. Hisob jarayonlarini optimallashtirish. Valyuta operatsiyalari bo'yicha hisob yuritish jarayoni ko'plab ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Operatsiyalarni qog'oz shaklida yoki yarim avtomatik usulda qayd etish xatoliklarning ortishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, zamonaviy bank amaliyotida integratsiyalashgan axborot tizimlarini joriy etish, Markaziy bankning rasmiy kurslarini avtomatik yangilab borish, tranzaksiyalarni real vaqt rejimida qayd etish orqali hisob-kitoblarning shaffofligi va tezkorligini ta'minlash lozim. Mazkur yondashuv bankning likvidlik ko'rsatkichlarini barqaror ushlab turishga, xalqaro to'lovlar bo'yicha uzluksizlikni ta'minlashga yordam beradi. Monitoring va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish. Valyuta kurslarining keskin tebranishi, xalqaro to'lovlar kechikishi yoki mijozlarning moliyaviy intizomsizligi bank uchun katta yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli ATB "Ipoteka bank" amaliyotida valyuta risklari ustidan muntazam monitoring, xalqaro "compliance" talablariga muvofiq ichki nazorat mexanizmlari, shubhali operatsiyalarni erta aniqlash imkonini beruvchi Big Data tahlillari va sun'iy intellekt asosidagi dasturlardan foydalanish zarur. Bu choralar bank aktivlarini qadrsizlanish xavfidan himoya qilib, uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi. Xalqaro standartlarga muvofiqlikni oshirish. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarga mos bo'lishi nafaqat auditorlar, balki xorijiy investorlar va hamkorlar uchun ham muhimdir. "Ipoteka bank" misolida IFRS 21 – Foreign Currency Transactions

talablariga rioya qilish, valyuta operatsiyalari bo'yicha hisobotlarni xalqaro formatda tayyorlash, ichki audit xizmatini mustahkamlash va tashqi auditorlar bilan samarali hamkorlik qilish orqali bank o'zining xalqaro obro'sini oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. International Financial Reporting Standards (IFRS). "IFRS Standards and their Applications in International Audits." IFRS Foundation, 2023.
2. Basel Committee on Banking Supervision. "Basel II and Basel III: International Standards on Banking Regulation." Bank for International Settlements, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. "Valyuta operatsiyalarining tartibga solish va nazorat qilish to'g'risida qonunchilik hujjatlari." Tashkent, 2022.
4. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF). "Valyuta operatsiyalari auditi va xatarlarni boshqarish bo'yicha qo'llanma." IMF, 2022
5. Buxgalteriya hisobi: Darslik / A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov; — T.: "Iqtisod-Moliya", 2019. 624 b.
6. Karaliyev T.M., Qurbonov R.B., Rustamov M.S. Banklarda buxgalteriya hisobi (Matn): o'quv qo'llanma / T.M. Karaliyev, R.B. Qurbonov, M.S. Rustamov. - Toshkent: «ZEBO PRINT», 2021. - 344 b.
7. Z.A.Umarov. Banklarda buxgalteriya hisobi (darslik). --T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», nashriyoti 2021, 612 b.
8. Bank for International Settlements. (2021). Basel III: Finalising post-crisis reforms. Available at: <https://www.bis.org> [Accessed 15 Mar. 2025].
9. <https://wb.org> – Jahon banki (World Bank) rasmiy sayti
10. <https://imf.org> – Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) rasmiy portali
12. <https://accaglobal.com> – ACCA (Xalqaro buxgalteriya assotsiatsiyasi)
13. <https://ey.com>, <https://kpmg.com>, <https://deloitte.com>, <https://pwc.com>
14. <https://scopus.com> – Scopus ilmiy maqolalar bazasi (obuna orqali)
15. <https://wos.com> – Web of Science ilmiy maqolalar platformasi (obuna orqali)
16. <https://adb.org> – Osiyo Taraqqiyot Banki sayti